

TEMURIYLAR SULOLASI VAKILLARINING TIBBIYOT SOHASIGA EʻTIBORI VA SOHA RAVNAQI

Navroʻz Roʻziyev Ixtiyor oʻgʻli

Toshkent davlat tibbiyot Universiteti oʻqituvchisi

Neʼmatullayev Firdavs Valijon oʻgʻli

Toshkent davlat tibbiyot Universiteti talabasi

Annotatsiya. *Mazkur ishda Temuriylar davrida tibbiyot sohasining taraqqiyoti, ilmiy anʼanalari va mashhur tabiblar faoliyati yoritilgan. Ayniqsa, Abu Ali ibn Sino ilmiy merosining davomchilari, Husayn Boyqaro davridagi ilmiy muhit, shuningdek, Alisher Navoiy va boshqa mutafakkirlarning tibbiyotga boʻlgan eʼtibori tahlil qilingan. Temuriylar davrida dorixonalar, shifoxonalar va ilmiy markazlar faoliyati, oʻsha davrdagi kasalliklarni davolash usullari hamda tibbiy adabiyotlarning yaratilishi haqida maʼlumotlar keltirilgan. Ushbu ish tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlar asosida tayyorlangan boʻlib, oʻrta asrlarda Markaziy Osiyoda tibbiyot fanining rivojlanish bosqichlarini oʻrganishga qaratilgan.*

Kalit soʻz: *Tibbiyot, tabiblar, davolash usullari, dorilar.*

Markaziy Osiyo xalqlari qadimdan boy ilmiy va madaniy merosga ega boʻlib, bu merosning ajralmas qismi sifatida tibbiyot fani ham alohida oʻrin tutadi. Ayniqsa, Temuriylar sulolasi hukmronligi davrida (XIV–XV asrlar) tibbiyot ilmning rivoji jadal surʼatlarda kechgan boʻlib, bu davr nafaqat mahalliy, balki jahon ilmi va fani tarixida ham oʻziga xos iz qoldirgan. Amir Temur va uning avlodlari ilm-fanga, xususan, tibbiyotga alohida eʼtibor qaratgan, zamonasining ilgʻor tabiblarini saroyga jamlagan va ularning faoliyatini qoʻllab-quvvatlagan.

Temuriylar davrida barpo etilgan daru-shifo, madrasalar va kutubxonalar tibbiy bilimlarni ommalashtirishda va yangi avlod tabiblarini tayyorlashda muhim rol oʻynagan. Shu bilan birga, bu davrda yaratilgan koʻplab tibbiy asarlar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy tajribalarni ham oʻz ichiga olgan boʻlib, bugungi kunda ham tarixiy va ilmiy jihatdan katta ahamiyatga ega. Temuriylar davridagi tibbiyot va tibbiyot ilmi somoniylar yoki qoraxoniylar davridagi tibbiyotni toʻgʻridan toʻgʻri takrorlamadi. Chunki somoniylar va qoraxoniylar davlati bilan temuriylar davlati oʻrtasidagi butun bir asr davomiyligida siyosiy inqirozlar boʻlib oʻtgan edi.

Tarixdan maʼlumki, XII asr boshlarida Movarounnahrda moʻgʻul bosqinchilarining kirib kelishi koʻplab shaharlar va qishloqlarni vayron qildi. Bu bosqin ayniqsa ekin maydonlarini yaroqsiz holatga keltirar ekan, barcha

moddiy va madaniy boyliklarning yo'q bo'lishiga sabab bo'ldi. Xususan, vayronachiliklar qatorida ko'plab inshootlar, jumladan kasalxonalar, dorixonalar va kutubxonalar ham yo'q qilindi. Mashhur tabiblar quvg'in qilinib qatl etildi. Ilm fanning boshqa sohalar kabi tibbiyot va tibbiyot ilmida ham tushkunlik boshlandi. Aholining turmush darajasi pasayib, mamlakatda kasalliklar avj oldi. Bularning oqibati bir asrdan ortiqroq davom etdi.

Sohibqiron Amir Temur hamda uning munosib avlodlari - Mirzo Ulug'bek, Shohruh Mirzo, Husayn Boyqaro kabi hukmdorlar ilm-fanga, xususan, tibbiyotga katta e'tibor bilan qaraganlar. Ular tomonidan barpo etilgan kutubxonalar, madrasalar va shifoxonalar ayni paytda ilmiy va amaliy markazlar vazifasini bajargan. Bu davrda Abu Ali ibn Sino merosiga yangicha yondashuv shakllanib, uning "Tib qonunlari" asari asosida ko'plab tibbiy tadqiqotlar olib borilgan. Shuningdek, tibbiyotning turli yo'nalishlarida ichki kasalliklar, jarrohlik, farmatsiya, gigiyena va xalq tabobati sohalarida muhim ishlanmalar amalga oshirilgan. Temuriylar davrida shifobaxsh o'simliklar, tabiiy dori-darmonlar, parhez va to'g'ri ovqatlanish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Tibbiyot ilmi rivojiga temuriy shahzodalardan Mirzo Ulug'bek munosib hissa qo'shgan. U Samarqandda shifoxona bino ettirib, Eronning Kirmon shahridan mashhur tabib Burhonuddin Nafis ibn Avaz Hakim al-Kirmoniyni taklif etadi. Kirmonlik bu tabib Ulug'bek saroyining bosh tabibi lavozimiga tayinlangan. Tabib bemorlarni davolash bilan birga, tibbiyotga oid bir qancha asarlar ham yozgan. Uning "Dori tayyorlash sa'nati" nomli kitobida dorilar tayyorlash va ishlatish usullarini sodda qilib tushuntirib berilgan. Mirzo Ulug'bek davrida tabiblar o'rtasida mohir jarrohlar ham bo'lgan.

Ulardan biri Tojiddin Hakim bo'lib, u ancha murakkab bo'lgan jarrohlik amaliyotlarini ham amalga oshirgan. Xususan, ko'z kataraktasini jarrohlik yo'li bilan muvaffaqiyatli davolagan. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, bu tabib jarrohlik amaliyotidan oldin jarrohlik asboblarini o't (olov) ustida qizdirib olib, so'ng ishlatgan. Jarrohlik amaliyoti vaqtida esa qo'lini tez-tez mayda qilib to'g'ralgan piyozga botirib olgan. Bu esa (piyozda mikroblarni o'ldiruvchi fitosidlar mavjud) yuqumli kasalliklarni tarqib ketishini oldini olgan. Olovda toblangan tibbiyot uskunalari esa tamomila mikrobdan holi bo'lgan (sterilizatsiyalanadi). Shuningdek, Tojiddin Hakim jarohatni kengaytiruvchi (mikrob) jonzodlar mavjudligidan habardor bo'lgan. Tabib jarohatni rivojlanishiga yo'l qo'ymaslik o'z tajribasidan foydalangan. Tajriba jihatdan mashhur bo'lgan tabib Tojiddin Hakimni Markaziy Osiyoda antiseptik usuldan unumli foydalangan deyish mumkin.

Temuriylar sulolasining yana bir vakili – Husayn Boyqaro hukumronlik qilgan davrda ham tibbiyot ilmiga e'tibor har doimgidek davom etdi. Bu borada

bosh vazir Alisher Navoiyning xizmati katta bo'lgan. Tadqiqotchi olimlardan Mahmud Hasaniy va Surayyo Karimovalar tomonidan yozilgan "Navoiy davri tabobati" nomli asarda Alisher Navoiyning tibbiyot sohasiga qo'shgan hissasi to'liq tahlil qilib berilgan. To'g'ri, Alisher Navoiy o'zi tabib bo'lmasa ham o'tmishdagi buyuk tabiblarning asarlarini chuqur o'rgangan va ushbu asarlarga o'z munosabatini bildirgan. Ayniqsa Ibn Sinoga juda yuksak baho berib, uni aql-idrok va tafakkur ramzi, deb ataydi. Saroy va o'zining shaxsiy kutubxonasida zamonasining buyuk tabibilaridan Abu Ali ibn Sino, Abu Bakr ar-Roziy va shu kabi tabiblarning bir qator asarlarini saqlaydi.

Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarida tabiblar va tibbiyot haqidagi fikrlari bayon etilgan. Asarning 15 bobi aynan tibbiyot va tabiblar masalasiga bag'ishlanadi. Uzoq yillar tajriba mahsuli bo'lgan asar Alisher Navoiy hayotining so'nggi yillarida yozilgan. Alisher Navoiy tibbiyotga bag'ishlangan faslni bayon etishga kirishar ekan, avvalo tabibning o'zi qanday kishi bo'lishi kerak, u qanday fazilatlarga ega bo'lishi lozimligi haqida to'xtab o'tadi. Bundan ko'rinib turibdiki, Navoiy tabiblar oldiga juda mas'uliyatli talablar qo'ygan. Darhaqiqat, tabib o'z kasbining mohir bilimdoni bo'lishi kerak ekanligi uqtirilgan.

Tibbiyotga oid asrlardan tajriba to'plagan shoir tabiblar oldiga qo'ygan talablardan ikkinchisida bemorlarga rahm-shafqat bilan muomila qilish lozim ekanligini ta'kidlab o'tadi. Qizig'i shundaki, tabiblar orasida bemorlarga nisbatan beshafqat va befarq munosabatda bo'luvchilar ham uchraydi. Bunday tabiblarni Navoiy jallodga o'xshatadi va shunday yozadi: "Tabobat fanida savodsiz tabib xuddi jallodning shogirdi kabidir. U tig' bilan o'ldirsa, bu zahar bilan azoblaydi. Shubhasiz, jallod bunday tabibdan yaxshiroqdir. Zero u gunohsizlarni o'ldiradi, bu esa gunohkorlarni halok qiladi. Hech bir gunohkor jallod qo'lida xor bo'lmasin, hech bir begunoh kasal bo'lmasin, bunday noshud tabibga zor bo'lmasin". Manbalarda xususan, Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma", Fasih Xavofiyning "Mujmali Fasixiy", Xondamirning "Xulosat al-axbor" va boshqa asarlarida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, o'sha davr shifoxonalarida madrasa va boshqa o'quv yurtlarida bilim olgan yuzlab tabiblar ishlar edi. Bu davrning yetuk shifokorlari shifoxonalarda bemorlarni davolash bilan birga madrasalarda mudarrislik ham qilishgan. Buni hozirgi kun zamonaviy tibbiyot ilmi bilan taqqoslasa ham bo'ladi.

Ibn Sino o'z davrida asarlarini arab tilida yozgan bo'lib, "Tib qonunlari" va undan keyingi tibbiyot va tibbiyotga oid bo'lmagan asarlari ham arab tilida yoziladi. Lekin Temuriylar davrida tibbiyot va boshqa turdagi asarlar Movarounnahr va Xurosonda yozilganligi sababli asosn fors tilida bitilgan. Ilmiy atamalardagi so'zlar ham, mahalliy o'simlik va dorilarning nomlari ham fors tilida bitilib ularing nomlari ham fors tilida kiritila boshlangan. Aynan

temuriylar davrida fors tilida bitilgan "Tib qonunlari" asarining turli qismlaridagi ko'plab sharhlari, qisqartmalari ham shu davrning o'ziga xos hislatlari hisoblanadi.

Sharq mamlakatlarida xususan Markaziy Osiyo shaharlarida shifoxonalar qoshidagi dorixonalardan tashqari alohida joylashgan dorixonalar ham bo'lgan. Ularda tabiblarning reseptlari bo'yicha bemorlarga dori tayyorlab berilgan. Shunday dorixonalardan biri haqida Alisher Navoiy bunday ma'lumot bergan: "Hirotda Hoji Ali Hasan Kirmoniy ismli dorishunos yashaydi. Uning dorixonasi bor. U o'z kasbiga juda mas'uliyat bilan qaraydi. Dorilarni mohirlik bilan tayyorlaydi".

Temuriylar davrida tibbiyot fanining rivojlanishi nafaqat Markaziy Osiyoda, balki butun islom olamida ilmiy taraqqiyotning yuksak darajada bo'lganini ko'rsatadi. Amir Temur va uning avlodlari tomonidan ilm-fan, jumladan tibbiyot sohasiga ko'rsatilgan e'tibor, bu sohaga katta sarmoya va muhimi, muhit yaratib berilgani natijasida qator buyuk tabiblar yetishib chiqqan. Ular tomonidan yaratilgan asarlar, amaliyotda qo'llangan tabobat usullari va tibbiy muassasalarning faoliyati bugungi kunda ham o'rganish va baholashga loyiqdir.

Mazkur davrda tibbiy bilimlarni sistemalashtirish, tibbiy ta'limni tashkil etish va aholi salomatligini ta'minlashda shifoxonalar hamda daru-shifolarning tutgan o'rne alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Temuriylar zamonidagi tibbiyot tarixi nafaqat ilmiy nuqtai nazardan, balki ma'naviy va madaniy meros sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu merosni o'rganish orqali zamonaviy tibbiyot ta'limi va amaliyoti uchun ilhom va tajriba olish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Axmedov, B. A. (1990). Temuriylar davrida fan va madaniyat. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Jo'rayev, N. (2005). O'zbek tibbiyot tarixi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti. 105-bet, 128-140 bet oralig'ida
3. Karimov, I. A. (1996). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti
- Amir Temur (1991). Temur tuzuklari. G'ulom nomidagi nashriyot matbaa birlashmasi. 66.
4. Amir Temur jahon tarixida [Amir Temur in world history]. (1996). Sharq. 54.
5. Brion, M. (2018). Menkim, sohibqiron – jahongir Temur [I am Sahibqiran - The world conqueror Timur]. Yangi asr avlodi. 378–384-bet.

6. Mahmudova, M. (2005). Amir Temur va temuriylar davrida Movaunnahr va Huroson viloyatida qurilgan sardobalar tarixi. *Oriental Journal of Social Sciences*. 91-96. <https://doi.org/10.37547/supsci-ojss-02-01-11>

7. Qurbonova, D. (2009). Temuriylar davrida tibbiyot yoxud ash'orlar bitgan tabiblar haqida. *yuz.uz*. <https://yuz.uz/news/temuriylar-davrida-tibbiyot>

8. Отаханов, А. (2025). Медицина в эпоху правления династии Тимуридов. *Лингвоспектр*, 4(1), 1138–1142. извлечено от <https://lingvospektr.uz/index.php/lngsp/article/view/751>

9. Xasaniy, M., & Karimova, S. (1991). Navoiy davri tabobati [Medicine of the Navoi era]. *Ibn Sino nomidagi nashriyot*. 128.